

Lezenderwijs

door

R. LIEVENS

Aan Dr. A. Ampe S.J. LXX

§ 18bis. DE GEVAREN VAN AFFEKTIE

In HZM 34, 1980, heb ik betoogd dat de aldaar op p. 219-221 uitgegeven tekst in het handschrift ten onrechte aan Ruusbroec was toegeschreven en heb ik de vraag gesteld wie we dan wel als auteur mogen aannemen. Prompt ontving ik een vriendelijke brief van Dr. J. Reynaert (Rijksuniversiteit Gent) de dato 16 V '81, waarin de volgende verheugende mededeling: „De delen 2 en 3 lijken me nl. niets anders dan een – wellicht ook aan de hand van andere teksten – uitgebreide parafrase van het laatste gedeelte van Hadewijchs 10de brief.” Dit is de beruchte brief, die ook gedeeltelijk als slot van het 41ste der Limburgse sermoenen fungeert en waarin Hadewijch een passage uit Richard van Sint Victor bewerkt.

Met Hadewijch echter hebben onze 'gevaren van affektie' niets te maken. Toch heeft Reynaert ons de goede weg naar Richard gewezen: we mogen onze tekst beschouwen als een gedeeltelijke vertaling van het zesde hoofdstuk uit de *Explicatio in cantica cant.* van de Victorijn, hier en daar evenwel nogal sterk door korruptie bedorven.

Ik zal de lezer mijn parallel-editie van de drie teksten besparen. Ik kan volstaan met te zeggen dat Gaesdonck, in tegenstelling tot Hadewijch, aan de volgorde van Richard getrouw blijft, dat Gaesdonck passages heeft die bij Hadewijch ontbreken en omgekeerd, en dat bij gemeenschappelijke excerpten geen invloed van Hadewijch valt te bespeuren, zoals uit de volgende vergelijkingen mogen blijken:

– Sed non agnoscetur in bonis amicus. In die namque ista Dominus quidem misericordiam suam mandat, sed in nocte tentationum et laborum in praeceptis declarat, quantum quisque diligit (PL 196, 422 C-D).

– Mer getrouwe vrijntschap en wort nyet geproeft dan in tegenheit. Want inden dage des troestes soe toent god sijn ontfermherticheit, Mer inder nacht der tribulatiën toent hi die groetheit sijnre mynnen (Gaesdonck, fol. 120 R).

- (eerste zin ontbreekt) Jnden daghe der gratien sijn si coene, Ende inder nacht der tribulatiën keren si den rugghe. (ed. Van Mierlo, r. 54).
- Fit enim aliquoties affectus iste a malo spiritu (423 A).
- Ghi sult weten dat desen smake der affectiën somwilen coemt vanden boesen geest (Gaesdonck, fol. 120 R).
- Selke wile es oec die quade gheest sake der suetheit (Hadewijch, r. 73).

§ 19. KOPIISTIEKE AUTOMATISMEN

Met cijfers loopt er in de middeleeuwen vaak iets mis: in tegenstelling tot de letters van een woord vinden ze geen steun bij hun omgeving, in het beste geval worden ze slechts door isolatiepunten wat beschermd, en je hebt de indruk dat ze toen ook veel onbelangrijker waren dan in onze matematische tijd.

Er gebeuren dan ook de meest onverklaarbare dingen mee; het mooiste voorbeeld is nog altijd hoe Keulen aan zijn elf duizend maagden is geraakt¹. Reeds Beda stelt vast dat als het niet om een eenvoudig onderwerp gaat en men geen behoefte gevoelt om te memoriseren, getallen *et negligenter describuntur et negligentius emendantur*². Tekstuitgevers hebben eveneens daarover hun beklag gemaakt; Von Hellwald klaagt zelfs over de bekende librarius van Rooklooster en ook bijbelteksten bleven niet van slordigheid gespaard³.

Althans voor een bepaald type van deze verkeerde getallen meen ik een verklaring gevonden te hebben. Ik geef eerst een wilde pluk uit mijn voorbeelden:

1. Zie W. LEVISON, *Das Werden der Ursula-Legende*, in *Bonner Jahrbücher. Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* 132, 1927, 1-164.

2. Geciteerd bij L. HAVET, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*. Paris 1911, p. 186-187, par. 792: *Chiffres faussés*.

3. Zie Ph. UTENBROEKE, *Spiegel historiael*, ed. F. VON HELLWALD e.a., p. XVI: „maar die fout zal wel aan den afschrijver te wijten zijn, die het ook elders met de cijfers niet zoo nauw placht te nemen.” – *Corpus Sacrae Scripturae Neerlandicae Medii Aevi*, Series Major, afd. I, deel 1, ed. C. C. de Bruin, p. XVII: „Ik heb ervan afgezien de talloze vergissingen die de kopiïsten bij het schrijven van eigennamen en jaartallen begaan hebben, stuk voor stuk te signaleren.” – *Vanden levene ons beren*, ed. W. H. BEUKEN, 2, 123. – *De natuurkunde van het geheel* ed. R. JANSEN-SIEBEN, 1, 74-75. – W. E. HEGMAN over de *Limborch* in NTg. 51, 1958, 161-162. – Van een andere aard zijn de vergissingen die Franz HARDER onder de titel *Dichter und Kopfrechnen* behandelde in *Germanisch-Romanische Monatsschrift* 10, 1922, 243-246 en 318; hierover werd verder gediscussieerd door E. Arens en Karl H. Meyer, resp. in GRM 11, 1923, 313-316 en 12, 1924, 306-310. – Komplimenten wegens nauwkeurigheid zijn zeldzaam; zie R. JANSEN-SIEBEN, *o.c.*, 1, 18.

1.1. - (3 > 4). Ute deser caritaten comt die andere wise in gheesteleker ufeninghen, met .iiij. poenten, dat es : begheeren, bidden, ende eischen. Begheeren int herte, bidden met den monde, eischen met den gheeste. - RUUSBROEC, *Werken* 3, 240.

1.2. - (5 > 6). Op f. 210V van het Zutphens-Groningse handschrift, bij Maerlants gedicht *Van den vijf vrouwen*, heeft de kopiist ten behoeve van de rubricator in de marge geschreven *van den vi bloemen*; de rubricator heeft dit getrouw overgenomen, doch daarna is de *i* doorgeschrapt. Zie *Jacob van Maerlant's Strophische Gedichten...* door J. Verdam en P. Leendertz Jr. Leiden 1918, p. 110.

1.3. - (7 > 8). Josephus, den vroeden man, / Die al dorloge dore heeft bekent. / Daer, als hi quam te Rome sent, / Hi maectere VIII boeke of. (Vincentius: Hic Romam veniens VII libros Iudaice captivitatis... obtulit). PHILIP UTENBROEKE, *Spiegel historiael*, ed. F. von Hellwald e.a., p. 75.

1.4. - (7 > 8). Als hi (nl. Basilius) hadde VIII jare, Ghinc hi ter scolen... (Vincentius: cum olim esset septennis...). IDEM, *o.c.*, p. 413.

1.5. - (8 > 9). Avonture es maer een woert / Dat .ix. littren hevet an... *Jans teesteye*, ed. F. A. Snellaert, *Nederlandsche Gedichten...* Brussel 1869, p. 192.

1.6. - (8 > 9). dachtende ure vanden daghe dat Jhesus hinc aen dat cruce in groter noot. (Surius: hora nona). RUUSBROEC, *Werken* 4, 221, r. 5. Verderop (p. 222, r. 21) spreekt Ruusbroec dan over het negende uur, d.i. het stervensmoment.

1.7. - (9 > 10). Want ghelikerwijs als ... een wijf format mit haers selves hant een kese inden kesevate van te samen gheronnen melc, also hevet hi (nl. God) onse licham ende al onse lede tien maende lanc gheformt ende te samen ghevoghet in onsen moeder lichaem. *Expositie op het pater noster*, aangehaald door D. C. Tinbergen, *Des coninx summe*. Leiden (1900), 1, 174.

1.8. - (11 > 12). So wort Salomon te wive gegheven Pharaos dochter... doe hi out was elf iaer, ende wan daer an enen soon teghen tloop der naturen, dat een kint van elf iaren mochte winnen een kint... (variant in hs. Q, dit is Den Haag, K.B. 73 F 24, i.p.v. elf iaer: .xii. iaer). DIRC VAN DELF, *Tafel van den Kersten Ghelove*, ed. L. M. Fr. Daniëls, 3, 593.

1.9. - (15 > 16). Flocelluse, den heiligen kinde, / Was menech torment gedaen, / Daert den loen af heeft ontfaeen / Ter XVIIder kalenden... / Der maent die October heet. (Vincentius: XV kal. Octobris.). UTENBROEKE, *o.c.*, p. 120.

1.10. - (16 > 17). In dat seventienste jaer / Dat hem Gratiaen ... die keysercrone gaf. (Vincentius: anno regni sui XVI). MAERLANT, *Spiegel historiael* 2, 1862, p. 114.

1.11. - (33 > 34). Maer men vint / Dat ... onse Here XXXIIII jaer / Leefde ... UTENBROEKE, *o.c.*, p. 8.

Hoe komt het nu dat Ruusbroec vier punten aankondigt en er tot tweemaal toe slechts drie opsomt? Waarom moet Basilius pas een jaar later naar school en schrijft Josephus een boek meer? Telde Boendale slordig het aantal letters van 'avonture'⁴? Men geve niet steeds onwetendheid de schuld. Een bijbelvast kopiïst kende toch het pikante detail dat Salomon met zijn elf jaar een kind won. Welke vrome overdacht niet vaak dat Christus op het negende uur de kruisdood stierf? En *iedereen* wist toch dat Christus slechts 33 jaar had geleefd en een moeder maar negen maanden haar kind draagt.

A. Dain heeft het proces van het kopiëren vertraagd en onderscheidt dan vier fasen: lezen (la lecture du modèle), onthouden (la rétention du texte), inwendig dikteren (la dictée intérieure) en neerschrijven (le jeu de main). Tijdens het onthouden komen de opgenomen woorden in aanraking met de eigen psyche van de kopiïst. Als voorbeeld van deze 'influence psychique des concepts familiers' geeft hij: „le scribe écrira *calamo* au lieu de *thalamo*. parce qu'il use du calame.”⁵

Over getallen spreekt Dain niet, maar passen we het bovenstaande daarop toe, dan zien we het volgende gebeuren. Leest een kopiïst in zijn legger een cijfer en dringt dit door tot zijn geheugen, dan bestaat bij vermoedheid of verstrooidheid het gevaar dat het raakt aan de op school door eindeloze herhaling ingehamerde reeks van 1, 2, 3, 4, 5 enz.; het stelt dit automatisme in werking en wordt daarin als het ware opgenomen en meegesleurd. Het duurt allemaal natuurlijk maar een fractie van een seconde maar dit volstaat om voor een gelezen drie een vier neer te schrijven.

2. Mocht dit vermoeden op waarheid berusten, dan kunnen we dezelfde oorzaak aannemen voor het verspringen naar twee cijfers hoger. Dat kan dan in twee etappes gebeurd zijn bij twee verschillende kopiïsten; maar wellicht is het ook denkbaar dat het gelezen getal iets langer op de cijfer-mallemolen heeft meegezwierd. Ik geef twee voorbeelden:

2.1. – (21 > 23). Dat men Paschen houden sal / Op den iersten sondach al / Van April, op dat die mane / Out si XIII dage, so vort ane / Dat si out si XXIII dage. (Vincentius: XXI). UTENBROEKE, *Spiegel historiael*, p. 128.

4. Het MNW geeft geen variante met de spelling 'avonture'.

5. A. DAIN, *Les manuscrits*. Paris 1964, p. 41 en volg. Deze vierdeling ontleent hij naar eigen zeggen aan de graecus A. M. Desrousseaux. – Al is zijn vaststelling juist, zijn voorbeeld acht ik niet erg gelukkig; de veel voorkomende verwarring van *c* en *t* ligt meer voor de hand.

2.2. – (47 > 49). In Merte, op die pridie yde / So viert men te Rome blide / Van XLIX martelaren, / Die van sente Petere waren / Ghedoept, doe hi was gevaen. (Vincentius : XLVII). IDEM, *o.c.*, 46.

3. Slaat dit mechanisme aan bij de eenheden, dan moet dit ook mogelijk zijn bij de tientallen. Ziehier vier voorbeelden :

3.1. – (20 > 30). Doen hi dus .xxx. iaer gheleghen hadde in deser enicheit... (ATHANASIUS, *Vita Antonii Abbatis* : Sic Antonius annis viginti solitarie transactis). Hs. Brussel, K.B. 15.134, fol. 37 Ra.

3.2. – (30 > 40). Dus versachse God ter nood (*met manna*). / Dit was up eenen Zondach, die XLste die ghelach / Vandien tiden, dat si scieden / Ute Egypten van dien liden. (Vincentius : Datum est autem die dominica, quia XXX die ab exitu de Egipto). MAERLANT, *Spiegel historiael* 1, 1859, p. 58.

3.3. – (30 > 40). Dat ment verste XL daghe. (Vincentius : ut intra dies XXX). MAERLANT, *o.c.* 2, 1862, p. 96.

3.4. – (50 > 60). Uit het obituarium van Groenendaal en uit zijn biografie door Pomerius weten we dat Ruusbroec op vijftigjarige leeftijd Brussel verliet en zich in het Zoniënwood vestigde. Toch is er één passage bij Pomerius die daarvan afwijkt : in ed. p. 286, r. 34 vertrekt hij als *sexagenarius*. Ook de mnl. vertaling uit het einde van de 15de eeuw neemt dit over : „Ende als dese devote priester here jan van ruysbroec comen was ten ouder van LX iaren...” P. Verdeyen probeert deze fout te vergoelijken door te verklaren : „Dat betekent : meer dan vijftig jaar oud”, maar van dergelijke stijfgevoerde heb ik geen spoor gevonden. Dezelfde vergissing komt ook voor in *Die alder excellenste cronymke van Brabant* (Antwerpen 1497-98) : „Als hy .lx. iaren out was...”⁶

4. Ik vraag me zelfs af of dergelijk automatisme een enkele keer ook niet werkt bij vaste woordverbindingen, zoals *lief ende leet*. Dat zou dan meteen ook mooi verklaren waarom er in twee bekende passages, de ene uit Veldeke, de andere in *Renout, leet* staat waar men *lief* verwacht (of omgekeerd).

4.1. – Die mich darumbe wellen nîden,
daz mir *leides* iht beschihit...⁷

6. Zie de Latijnse tekst in de *Analecta Bollandiana* 4, 1885, p. 257-322. – De mnl. tekst werd uitgegeven door P. VERDEYEN in OGE 55, 1981, p. 140. – Over de *cronymke* schreef A. AMPE in OGE 55, 1981, p. 178.

7. Uit het vijfde lied van Hendrik van Veldeke ; zie *Des Minnesangs Frühling*, ed. H. MOSER en H. TERVOOREN. Stuttgart 1977, 1, 112. In het door Th. Frings gereconstrueerde Limburgs wordt dit aldus verbeterd : „Di mich drumbe willen niden / dat mich lives it geschit...”

- 4.2. – Werp ouer den reep sonder letten,
 Ende anctene hier andese ranke,
 Wien dat si *lief* ofte te dancke !⁸

5. Mocht iemand ooit naar het hierboven beschreven verschijnsel willen verwijzen, dan kan hij dat misschien doen met de benaming die mijn huiskring voortaan gebruikt voor een lichte overdrijving: 'de klik van Sneveil'.

§ 20. DE VADER VAN RUUSBROEC

Pomerius had alle troeven in handen om tussen 1414 en 1420 een waarheidsgetrouw leven van Ruusbroec te schetsen: hij leefde zelf een tijdje in Groenendaal, hij beschikte over een vroegere vita door Jan van Schoonhoven († 1432), die als jong kloosterling nog gedurende ongeveer vier jaar met de mysticus verkeerde (1377-1381), en voor bijkomende vragen kon hij terecht, zoals hijzelf uitdrukkelijk verzekert, bij dezelfde Schoonhoven en ook bij Jan van Hoeilaert († 1432).

Pomerius kende dus de waarheid, samen met vele anderen uit het Brusselse milieu, die hem kritisch op de vingers keken. Indien hij dus de waarheid niet schrijft, verzwijgt hij ze of verdoezelt ze.

Hij had geen gemakkelijke taak op zich genomen, want hij moest varen tussen Scylla en Charybdis door, zonder te zondigen tegen de eisen van het hagiografische genre en zonder de feiten geweld aan te doen. Ik denk dat we de door hem meegedeelde gegevens moeten toetsen aan genre en feiten, en zo hun waarheidsgehalte bepalen.

Nemen we het eerste voorvalletje: de zevendaagse baby staat reeds zonder iemands hulp rechtop in zijn bad, een krachttoer die ook Sinterklaas in zijn tijd volbracht. Het genre wil dat reeds vroeg bijzondere tekenen de toekomstige heiligheid verraden. Pomerius kan daar zonder protest van zijn lezers aan toegeven. Het is een onschuldige anekdote die niemand gelooft maar bij de glimlachende lezer de spanning omtrent de toekomstverwachting opdrijft.

Ik geef een tweede voorbeeld, dat ons langer zal bezighouden. Het genre vraagt dat er – het klinkt wat onwezenlijk in deze tijd –

8. Zie P. J. J. DIERMANSE, *Renout van Montalbaen*. Leiden 1939, p. 202, r. 1317. Het volksboek bewaart een aannemelijke lezing: „wiet leet of lief waer.” Roeland beveelt zijn mannen Renouts schoonvader Ywe op te knopen 'of dat iemand pijnlijk of aangenaam zij.' Terecht heeft Mevr. M. Draak dan ook *lief* in *leet* geëmdendeerd in haar *Palet van Middel nederlandse epiek*. Zwolle 1963, p. 86, v. 202.

met lof over de ouders wordt gesproken. L. Zoepf⁹, die een soort robotfoto van een heilige heeft samengesteld, formuleert dit als volgt: „Die Abstammung des Heiligen von vornehmen, gottesfürchtigem Geschlechte ist die Regel... Die Hagiograph hebt fast durchgängig die edle Abkunft des Heiligen hervor...” Zo zie ik dat bij de H. Livinus – indien ik een voorbeeld uit mijn eigen familie mag vermelden – zijn vader fungeerde als een van de voornaamste raadgevers van de Engelse koning, zijn moeder was een koningsdochter en zijn oom een vrome aartsbisschop. Het minste wat men over de afstamming zeggen kan is wat het grote, eeuwenlange model van Severus over de H. Martinus meedeelt: „parentibus secundum saeculi dignitatem non infimis...” ‘Linkse’ auteurs verzetten zich terecht tegen een adellijke of rijke geboorte, maar beklemtonen dan hetzij de adel van geest of van karakter, hetzij de vroomheid.

Ruusbroecs ouders beantwoordden blijkbaar niet aan dit verwachtingspatroon. Pomerius roemt ze dan ook niet om de eenvoudige reden dat de historische werkelijkheid, die sommigen van zijn lezers nog goed kenden, hem geen leugens toeliet over adel of deugdzaamheid.

Toch licht hij een tipje van de sluier op voor wat de moeder betreft. Neen, door geboorte of voorbeeldigheid onderscheidde zij zich niet, anders had Pomerius haar zeker in het zonnetje gezet. Wat hij wel kwijt wil valt duidelijk negatief uit: zij hield hinderlijk veel van haar zoon (*quae tenere nimis eum dilexit*), zodat hij

De volgende werken en bijdragen haal ik verkort aan:

- R. ADAM, *La vie paroissiale en France au XIVe siècle*. 1964.
 - A. AMPE, art. *Jean Ruusbroec*, in *Dictionnaire de Spiritualité* 8, 1974, kol. 659-697.
 - St. AXTERS, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden. II. De eeuw van Ruusbroec*. Antwerpen 1953.
 - Pl. LEFÈVRE, *Le séjour du mystique brabançon Jean de Ruusbroec à Bruxelles*, in *RHE* 29, 1933, p. 387-398.
 - Pl. LEFÈVRE, *La valeur historique des écrits de Pomerius sur la vie de Ruusbroec et les origines de Groenendael*, in *Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles* 40, 1936, p. 148-165.
 - POMERIUS, *De origine monasterii viridisvallis*, in *Analecta Bollandiana* 4, 1885, p. 263-322.
 - B. SCHIMMELPFENNIG, *Ex fornicatione nati. Studies on the position of priests' sons from the twelfth to the fourteenth century*, in *Studies in Medieval and Renaissance History* 2 (Old Series 12), 1979, p. 1-50.
 - D. A. STRACKE, *Jan van Ruusbroec's leven en karakter*, in *Jan van Ruusbroec. Leven. Werken*. Mechelen-Amsterdam, 1931, p. 60-100.
 - W. DE VREESE, art. *Jean de Ruusbroeck*, in *Biographie nationale* 20, 1909, kol. 507-591.
 - P. VERDEYEN, *Ruusbroec en zijn mystiek*. Leuven 1981.
 - P. VERDEYEN, *De middelnederlandse vertaling van Pomerius' werk „De origine monasterii viridisvallis”*, in *OGE* 55, 1981, p. 105-165.
9. L. ZOEPEF, *Das Heiligen-Leben im 10. Jahrhundert*. Hildesheim 1973, p. 54.

wegvluchtte; en zij belandde na haar dood in het vagevuur, waaruit ze pas bij Ruusbroecs eerste mis werd verlost.

Speelt de moeder een triestige rol, het geval van de vader moet nog neteliger en kieser zijn, want over hem wordt in alle talen gezwegen. Hij moet er nochtans geweest zijn. Deze stilte heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot allerlei geruchten.

W. de Vreese schreef reeds in 1902: „Les biographes... ne disent absolument rien de son père, de sorte qu'on a hasardé la supposition que Ruysbroeck aurait été enfant naturel.”¹⁰ Zelfs van onverdachte zijde, nl. door D. Stracke, is schuchter de vraag gesteld: „Was Jan dan wellicht 'n buitenechtelijk kind?” St. Axters vindt deze gissing ongegrond; noch A. Ampe noch P. Verdeyen achten ze vermeldenswaardig. Toch zou ik op Strackes vraag volmondig 'ja' willen antwoorden, omdat ik eenvoudig geen andere mogelijkheid zie.

Menselijke nieuwsgierigheid wil nu nog een stap verder gaan en de naam van de schuldige zoeken. De Vreese (kol. 508) heeft zonder enige grond een zekere Arnould de Rusebrueck voorgesteld. Stracke¹¹ heeft de kandidatuur van een broer van Jan Hinckaert als willekeurig van de hand gewezen en meer in het algemeen met de vinger gewezen naar „vreemde krijgslieden, die na de Woeringer zege en de voortdurende Vlaamsche en andere krijgsbedrijven in Brabant verwijlden” en ook naar de overmoedige „Brusselsche patriciërs en rijke koopmanszonen.” Aan deze laatsten dacht ook Pl. Lefèvre: „Ne serait-ce pas à l'une de ces familles d'origine bruxelloise que se rattachait le futur prieur de Groenendaël?” (*Séjour*, 390).

Deze veronderstellingen verklaren nog niet de houding van Pomerius. Waarom typeert hij de vader dan niet met enkele woorden als gesproken uit een adellijke familie, of desnoods als soldaat of als marskramer? Ik kan maar één redelijk antwoord vinden: omdat dit niet strookte met de waarheid noch met de opzet van zijn werk, nl. „gesta gestiens reserare devotorum in Christo famulorum, qui... in Viridivalle sub vita monastica feliciter Domino militarunt.” Daaruit volgt logisch dat de vader zich onder Pomerius' personages bevond.

Wie over de moeder spreekt, kan niet zwijgen over de vader. Dat betekent in ons geval dat Pomerius de naam van de vader in

10. Zie W. DE VREESE in BN, kol. 507; wie hij met dit *on* bedoelt heb ik niet kunnen achterhalen. — D. A. STRACKE in LW, p. 73. — St. AXTERS, *Vroomheid* 2, p. 219.

11. STRACKE p. 73; p. 74 noemt hij nog een aantal adellijke geslachten (de Crainhems, de Perwez, de Stalles), m.i. ten onrechte. Pomerius zegt uitdrukkelijk dat Ruusbroec naar zijn geboortedorp is genoemd (*sic dictus a villa unde natalem traxit originem*); zie p. 285, r. 19.

zijn relaas heeft verstopt als in een zoekplaatje, zodat hij de gewone lezer niet schandaliseerde en de ingewijde met zijn understatements een glimlach ontlokte.

*'Well, Holmes,' I murmured, 'have you found out anything?'*¹²

Het lukt me helaas niet om – zoals in een detective story – de suspense gaande te houden en mijn verdachte pas op het einde van mijn verhaal te ontmaskeren. Ik moet zijn naam nu al noemen: mijn zware vermoedens rusten op kanunnik Jan Hinckaert.

'Well, we can adopt it as a working hypothesis, and then see how far our difficulties disappear... Simply as a mental exercise, without any assertion that it is true, let me indicate a possible line of thought. It is, I admit, mere imagination, but how often is imagination the mother of truth?'

Laten we nu eens vanuit deze hypotese als goede verstaanders het dossier van Pomerius doornemen.

1. *'What sort of a man was he?' asked Sherlock Holmes.*

Alleen al statistisch liep priester Hinckaert grote kans buiten de schreef te gaan. In het algemeen houden historici dit potje gedekt of verdoezelen de werkelijkheid; enkelen geven een lange jammerklacht ten beste over „das häufige Vorkommen des Konkubinales“, over „das scheinbar unausrottbare Konkubinat ihrer Geistlichen.“ „Einige Formulierungen in den Dekreten zeigen deutlich, dass die Unenthaltbarkeit der Kleriker sehr weit verbreitet war.“ Adam citeert Jean de Varennes, die beweerde dat *alle* priesters concubinarij waren maar voor de rechtbank zijn uitspraak milderde tot *oneindig veel*.¹³

'Shocking, Watson; shocking!'

Pomerius typeert Hinckaert, de zoon van een Brussels patriciër, misschien met een lichte overdrijving, als een „vir egregius in oppido Bruxellensi, insignis genere, honore praecipuus, dives possessione, praeter proprium patrimonium bonis etiam Ecclesiae fruebatur“ (p. 271); binnen het hagiografisch genre zijn deze woorden geknipt voor een 'laus patris'. Maar dan komt de aap uit

12. Mijn citaten uit Sir Conan DOYLE komen uit *The Valley of Fear* en *A Study in Scarlet*, in deze volgorde: *Valley* 81, 54 en 76; *Scarlet* 51; *Valley* 72 en 53; *Scarlet* 74.

13. Zie M. BOELEN, *Die Klerikerebe in der kirchlichen Gesetzgebung vom II. Laterankonzil bis zum Konzil von Basel*, in *Ius Sacrum*. Klaus Mörsdorf zum 60. Geburtstag. München 1969, p. 596, 606 en 607. – Adam p. 152 en 155, alwaar ook getuigenissen van Gerson en Pierre d'Ailly worden aangehaald.

de mouw in de vorm van een moraliteitsverslag: deze gefortu-
neerde, geëerde en vooraanstaande kanunnik van Sinte Goedele
heeft zich in zijn jeugd misdragen (*cum per aliquot annos vitam
seculariter actitasset*); nog in de fleur zijner jaren echter (*floruit*)
werd hij ineens door een wonderbaarlijke preek tot een beter leven
bekeerd.

Interpreteer ik 'seculariter' juist? Op zichzelf heeft het natuur-
lijk de vage betekenis 'op de wijze van de leken in de wereld'. De
mnl. vertaler gebruikt 'eerlijc... inder werelt' (= luisterrijk, met
eerbewijzen, onder eerbetoon, prachtig, schitterend). Moderne
lezers gaan echter nog een stap verder. De Vreese meent: „con-
verti d'une vie mondaine et luxueuse" (BN 808) en Ampe: „(H.)
n'a pas toujours été à l'abri de tout reproche." (DSp. 659) Zij
tekenen hem vóór zijn 'bekering' als een rijke, ondeugende kanun-
nik, tot een slippertje in staat.

Mijns inziens stuiten we hier op Pomerius' eerste understatement.
Vermits hij deze mededeling belangrijk vindt voor het verder
verloop van zijn vita, zie ik hierin een weliswaar vage maar
onmiskerbare verwijzing naar Hinckaerts verhouding met een
meisje uit de gemeente Ruusbroec, wellicht toen hij op bezoek of
op vakantie was bij zijn familie in het vlakbij gelegen Hoeilaart.¹⁴
Het bos, waarin Herman Teirlinck zijn 'Het gevecht met de engel'
situeert, bewaart vele geheimen.

2. Schimmelpfennig haalt het voorbeeld aan van de tweede zoon
van een deken uit de familie der Varennes, die – zelf kanunnik in
Aire (Frans-Vlaanderen) – op zijn minst twee zonen voortbracht
'who received the names of their father and uncle' (p. 34):
Florentius en Johannes. Het zal wel toeval zijn dat Hinckaert en
Ruusbroec allebei Jan heten.

'Very interesting, but just a little unconvincing.'

3. Tussen Hinckaert en Ruusbroec bestaat volgens Pomerius een
'affinitas generis' (p. 273), wat in het mnl. wordt weergegeven
door 'sijn maech' (p. 126); op p. 137 echter wordt Ruusbroec
tweemaal aangeduid als 'sijn neve' (zonder ekwivalent in het
Latijn), wat eventueel ook 'vriend, bekende' zou kunnen betekenen
indien dit niet door het voorafgaande 'maech' werd geëlimineerd.
Een sekundaire bron, Petrus Impens († Leuven 1523), die op
Pomerius steunt, kiest het woord 'nepos', ons in het ongewisse
latend of hij nu 'zoon', 'neef' of 'nakomeling' bedoelt.

14. Zie over deze familie STRACKE, *LW*, p. 75.

'Neve' en 'nepos' zijn waarschijnlijk verantwoordelijk voor de huidige interpretaties: 'son oncle' (De Vreese 508; Lefèvre, *Séjour* 388, maar elders 'son parent' op 390 en 391); ook P. Verdeyen spreekt thans nog van 'zijn rijke heeroom' (p. 34) en van 'de jonge neef', niettegenstaande de waarschuwing van Stracke (p. 72): „Verwante (niet neef, noch kozijn, als t'allengante wordt beweerd)” en ondanks de neutraliteit van Ampe: 'proche de l'enfant' (DSp. 659).

Volgens mij begreep de gewone lezer 'verwante', de goede verstaander echter 'zoon'.

4. Bij de elfjarige Ruusbroec wordt de drang naar geestelijke vooruitgang sterker dan de 'carnales affectus'; hij ontvlucht zijn moeder, van het platteland (*rure*) naar de stad, en loopt toevallig (*casu*) in de armen van Hinckaert, die hem met blijdschap opneemt (*gaudenter suscepit*, p. 284; mnl.: *Hi hem zeer willecoem was*, p. 137).

Stond er 12 in plaats van 11, dan hadden we mogen denken aan het hagiografische trekje van de typische 'Alter frühreifer Knaben'¹⁵: op die leeftijd leraart Jezus in de tempel, bestijgt Salomo de troon, enz. Elf is in dit verband niet stereotiep en verdient dus vrouwen.

Ampe heeft reeds opgemerkt: „Ceci ressemble plutôt à une affaire montée d'avance et dont on nous cache les raisons.” (DSp. 659). Dit is inderdaad afgesproken spel: de moeder voedt het kind op tot zijn elf jaar en dan neemt de vader het over. Het lijkt me in hun geval geen slechte regeling. Ik versta 'gaudenter' als 'met vaderlijke vreugde en trots'.

Dit is zeker geen uniek geval. Ik lees bij Schimmelpfennig: „For the so-called secular canons who lived in their own households, with generally included female members – we weten dat Hinckaert dienstmeiden had –, there was similarly no problem in having children raised at home.”¹⁶

5. Hinckaert neemt dus zijn 'beschermeling' in zijn huis op, waakt over zijn studies (*scholis tradidit imbuendum*, p. 284), pousseert hem op weg naar het priesterschap (*ad sacros promovit ordines*,

15. Zie Chr. GNILKA, *Aetas spiritalis*, Bonn 1972, p. 271 (register sub Zwölf Jahre). De mnl. vertaling heeft 12 in plaats van 11; deze fout werd veroorzaakt hetzij door associatie met de bovengenoemde klassieke gevallen, hetzij door de klik van Sneveil (zie daarover § 19).

16. Zie p. 33, en ook p. 31-32. Men vergelijkte eveneens ADAM p. 153: „Si les enfants naissaient de cette union au presbytère, ils y restaient et y étaient élevés... Pierre d'Ailly est obligé de constater que de très nombreux curés gardent leurs enfants publiquement avec eux...”

p. 273), bevordert zijn carrière: Ruusbroec wordt eerst vicarius, later capellanus beneficiatus van Sinte Goedele.

Dezelfde gedragslijn, dezelfde 'broedzorg' vinden we terug bij zijn kollega's. „Other canons had their sons accepted into the same chapter... They were educated by their father (*in casu een kanunnik van Aire*) who was *scholasticus* of the chapter and thus ran its school” (Schimmelpfennig p. 34; vgl. ook 31). – „il était bien naturel que ces curés, dans le but de donner à leurs fils l'instruction nécessaire pour recevoir les saints ordres et dans l'espoir de leur assurer ainsi le bénéfice ou le vicariat perpétuel de leur père, s'appliquassent à leur enseigner...” (Adam p. 154).

6. De levensloop van de moeder is een treurig verhaal. Een focariste priester laat haar met haar kind in de steek. Zij brengt het groot op het platteland in Ruisbroek en hecht zich in haar situatie nog meer dan gewoonlijk aan haar lieveling¹⁷. Na elf jaar staat ze hem om zijn bestwil af, zodat hij in Brussel kan studeren. Maar dit offer gaat haar draagkracht te boven; ze kan zonder hem niet meer leven en volgt hem spoedig naar de grootstad (*cortelinge*, p. 137). Hoewel Hinckaert vrouwelijke dienstboden heeft (Pomerius p. 274), wil hij haar tegen haar verwachting niet in zijn huis opnemen¹⁸ en vindt gezien hun vroegere verhouding een gemakkelijk ekskuus in de synodale voorschriften. Hij wendt wel zijn invloed aan zodat ze in het begijnhof onderdak vindt. Zoon Jan kan haar daar vaker bezoeken dan op het platteland, maar al doet hij dat niet zo vaak als zij zou willen (*etsi interpolata, grata tamen sibi praesentia potiretur*), zij verheugt zich met een weemoedige glimlach over al het goede dat zij over hem hoort.

Dan sterft ze betrekkelijk jong¹⁹. Ruusbroec bewaart piëteitsvol haar nagedachtenis en bidt dagelijks voor haar. Tegen onze en alle hagiografische verwachting in blijkt ze in het vagevuur te vertoeven, vanwaar zij hem smeekt om hulp. Pas als hij priester gewijd is zal ze verlost worden. En inderdaad, na zijn eerste mis verschijnt ze hem 'vultu placido gratias agens'. Eindelijk is de gespannenheid, de zorg, of moet ik zeggen het schuldgevoel van haar thans verheerlijkt aangezicht geweken.

17. POMERIUS, p. 284: „maternam sollicitudinem, quae tenere nimis eum dilexit”. – Zie ook STRACKE p. 73. – Voor het tragisch lot van deze vrouwen betonen de kerkelijke voorschriften geen enkele belangstelling; zie BOELENS, *art. cit.*, p. 604.

18. Zie POMERIUS, p. 284: „cum ejus non posset gaudere optato contubernio”. Verg. SCHIMMELPFENNIG, p. 32: „Rudolf Losse ... granted a house to his former concubine. However, at the same time he prohibited her from any further access to his own house.”

19. Toen Ruusbroec in 1317, 24 jaar oud, priester werd gewijd, was zij reeds overleden, waarschijnlijk op een leeftijd tussen de veertig en de vijftig.

Mij intrigeert deze korrelatie die Pomerius duidelijk legt tussen haar vagevuur en zijn priesterschap. Stond haar jeugdzonde nog steeds zijn priesterschap in de weg? Werd zij pas van haar straf bevrijd toen hij bisschoppelijke dispensatie had verkregen? Ik moet hier helaas het antwoord schuldig blijven.

7. „To provide for the children's future, they were also able to purchase land which the children could inherit... – they (*twee zonen van een kanunnik*) received two prebends at the same church” (Schimmelpfennig 33 en 34; en verg. 39). Hetzelfde zien we in Brussel gebeuren. Hinckaert schenkt Ruusbroec op 12 december 1327 – als gelukwens bij zijn tienjarig priesterschap? – een rente van 8 pond groot uit één achtste van een molen in Schaarbeek en een rente in natura uit een hofstede in Ganshoren²⁰.

Sherlock Holmes sprang from his chair with an exclamation of delight. 'The last link,' he cried, exultantly. 'My case is complete.'

8. Bij wijze van konklusie nog het volgende.

De geschetste gang van zaken past zeer goed bij het beeld dat ik me in de loop der jaren van Ruusbroec heb gevormd. Zijn onwettige geboorte heeft hem diep getraumatiseerd en mede zijn psychologische structuur bepaald. Het is natuurlijk gevaarlijk om met zo weinig gegevens daarover uitspraak te doen, maar hij geeft de indruk met een minderwaardigheidskompleks te worstelen. Hij verwaarloost zijn uiterlijk (*incurius, miser, despicabilis, habitu despectus*); hij loopt er armoedig en wat vereenzaamd bij (*solitarius*); hij zegt ook niet veel. Het uitsluitend gebruik van de volkstaal wijst eveneens in dezelfde richting: hij doet niet mee met de groten der aarde, zijn solidariteit richt zich naar de gewone medemens. Zijn enige leerling in Groenendaal is de kok; zijn medekanunniken schrijven in het Latijn²¹ en verdedigen hun zonderling alleen wanneer de goede naam van hun klooster in het gedrang komt. Hij heeft het daar niet prettig gehad; vaak heeft hij geweld van hun geleerde waan.

Men heeft heftig getwist over de geloofwaardigheid van Pomerius. Ik moet eerlijk bekennen dat vanuit mijn gezichtspunt de lektuur van zijn vita mij geweldig is meegevallen. Hij heeft het vaderschap van Hinckaert met grote litteraire handigheid verstoppt

20. M. DYKMANS, *Obituaire du monastère de Groenendaal dans la forêt de Soignes*. Brussel 1940, p. 6, vn. 4.

21. Om tegenspraak te voorkomen moet ik hier zeggen dat ik niet geloof in Willem Jordaens' Dietse meesterwerken.

maar niet verzwegen en hij heeft zich ontpopt als een meester van het understatement. We kunnen op hem steunen en hij is betrouwbaar, als we hem maar goed lezen.

Sommige middeleeuwse dekretisten verzekeren dat zonen van priesters de schuld huns vaders het hele leven meedroegen²²; ook wettelijk en sociaal leden ze onder dit gebrek der geboorte en behoorden ze tot een status van de tweede rang. Nu Ruusbroec zijn 'geheim' heeft prijsgegeven kan dit alleen maar leiden tot beter begrip en meer sympathie.

Gelukkig verbiedt geen synodaal dekreet aan natuurlijke kinderen de toegang tot de literatuurgeschiedenis. Dat zou voor ons hard aankomen en een grote verarming betekenen: zo zonder Willem van Affligem, zonder Erasmus, zonder Ruusbroec.

§ 21. RUUSBROEC : SINGERIE

In het *Tabernakel* trekt R. in een lange passage ongewoon fel van leer tegen de geestelijkheid. Vroeger, betoogt hij, gingen de apostelen te voet:

Maer nu eest al contrarie. Sal een bisscop ofte een groet abt sijn volc visiteren, hi rijdt met .xl. peerden, met groter familien ende met groter cost. Want hi en gheldes selve niet. Die correctie es in de borse, maer si en ruert de sielen niet. Grote singerie, grote feeste ende groten cost van spisen ende van drankte ochte groete cnoepe van goude die moet men gheven. Ende alse si dat hebben, so es de correctie ende de capittelle leden; want anders en soeken si niet²³.

1. Ik wil naar 'singerie' maar eerst moet ik toch Strackes vertaling van 'Die correctie es in de borse' rechtzetten. Hij verklaart in voetnoot 2: 'De verandering (ten goede) is in zijne beurs', m.a.w. de beurs van de bisschop wordt door de boetes der gelovigen ge-

22. SCHIMMELPFENNIG p. 25: „It was thus assured that sons of priests who were not born of a legitimate marriage of their parents were to suffer the defect of birth their whole life through, and thereby were men of second-class standing.” En p. 46: „Those illegitimate children ... remained legally and socially disenfranchised. It may have been little consolation for them that canon legal teaching maintained that evil deeds of the fathers hurt the sons in this world only, but not in the one beyond.”

23. Zie zijn *Werken* 2, 1946, p. 325, r. 2-10. Ik heb wel zes overbodige komma's weggelaten.

stijfd. Mommaers²⁴ volgt hem daarin : 'De zaken gaan vooruit, in zijn beurs, en dientengevolge worden de zielen niet geraakt'.

M.i. gaat het hier duidelijk over de beurs van de gelovigen, die i.p.v. hun ziel gekorrigeerd wordt, d.i. gestraft ; men zie ook enkele regels verder : (als de bisschop 't geld heeft) 'so es de correctie ende de capitlele leden'. Een uitstekende parafrase vind ik bij P. Verdeyen²⁵ : 'Zijn visitatie stroopt de geldbeurs van de onderdanen, maar zij raakt de zielen niet.'

2. *Singerie* heeft Surius niet begrepen en hij vertaalt de zin als volgt : „Cantus celebres, magna festa ac celebritates, sumptus & apparatus ingens ciborum ac potuum, aut etiam grandes bullae aureae exiguntur.” J. David die moest roeien met de riemen die hij had, heeft zich in zijn editie uit 1858 ook laten beetnemen en hij interpreteert (p. 180, voetnoot 3) : 'Versta groote zingerij, groot gezang. Sur. *Cantus celebres*.'

In 1912 verschijnt de *S* van het MNW. Sub verbo *singerie*, afgeleid van het Franse *seigneurie*, geeft J. Verdam twee hoofdbetekeningen : 1. *heerschappij* en 2. *pracht, praal*, met onze Ruusbroec-passage als eerste voorbeeld in de rij en bovendien een waarschuwende vinger naar Surius en David.

De Benediktijnen van Oosterhout hebben zich door Surius niet laten vangen maar hebben zich de terechtwijzing van Verdam te nutte gemaakt ; zij vertalen in 1928-30 *singerie* terecht door 'grande pompe'²⁶.

De volgende uitgever van de Middelnederlandse tekst heeft van dit onvergelykelijk hulpmiddel geen gebruik gemaakt en laat nog steeds het parochiekoor optreden ; hij annoteert in 1934, p. 325, vn. 3 : 'Zangfeest' ; in de tweede druk uit 1946 nog steeds hetzelfde op p. 325, voetnoot 3 : 'Zangfeest'. En nu, in 1981, lees ik bij P. Verdeyen²⁷ nog dezelfde hardnekkige fout : 'Een muzikaal spektakel'.

Ik ben zeker niet de eerste die deze evidente vergissing opmerkt, maar niemand geeft een schouderklopje. Dat doe ik dan bij dezen, want ik zou ongaarne zien dat *zingerij* zich bestendigt in de komen-

24. P. MOMMAERS, *Waar naartoe is nu de gloed van de liefde? Fenomenologie van de liefdegemeenschap volgens de mysticus Ruusbroec*. Antwerpen 1973, p. 47. — ID., in Jan van Ruusbroec. *Opera omnia*. Tiel-Leiden. 1, 1981, p. 58 en in het Engels p. 20. — Men moet hier bij de verklaring ook betrekken 'die correctie' (329, r. 27), 'corrigeren' (332, r. 17) en de synoniemen 'penitentie ende boete' (325, r. 20).

25. P. VERDEYEN, *Ruusbroec en zijn mystiek*. Leuven (1981), p. 206.

26. *Oeuvres de Ruysbroeck l'Admirable*. Traduction du Flamand par les Bénédictins de St-Paul d'Oosterhout. *Le livre du tabernacle spirituel*. Bruxelles 1928-30 ; zie 2, p. 183.

27. P. VERDEYEN, *o.c.*, p. 206.

de, nieuwe editie, in het Engels dan, voor het aanschijn van de hele wereld.

3. Wat bedoelt Ruusbroec met 'groete cnoepe van goude'? Ik geef de verschillende verklaringen:

- Surius: *grandes bullae aureae*.
- David: de gouden knopen ... welke men voor, in, en na Ruusbroecks tyd op den gordelriem droeg, even als in het oude Roomen, alwaer zy ook *bullae* genoemd werden. Zie Virgilius, *Aen.* XII, 942.
- Stracke neemt in 1934 en '46 de verklaring van David over.
- Oosterhout: des tas d'or.
- P. Verdeyen: grote knopen van goud.

Ook hier lijkt me Surius cum suis nogal fantaisistisch. Ik houd het met Oosterhout, die waarschijnlijk steunen op Verdams 6de bet. bij *Cnoop*: 'massa, klomp', met een bewijsplaats uit Jan Praet: 'tghelt ... bi groten cnope'. Bij *goud* moet men waarschijnlijk in de eerste plaats denken aan 'gouden munten', zodat de omschrijving 'een boel geld' nog het dichtst bij Ruusbroecs bedoeling komt.

§ 22. BRINCKERINCK EN COESFELD

In de *Beknopte Catalogus van de middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek te Gent verworven sinds 1852* van Albert Derolez (Gent 1971) wordt over de inhoud van het 15de-eeuwse hs. 1764 alleen gezegd „Cloesterleven (Nederlands ascetisch tractaat)”; zijn recente *Inventaris* (Gent 1977) voegt daar niets aan toe. Ook elders in de litteratuur is van dit hs. geen spoor te bekennen. Het wordt dus hoog tijd dat het eens ter hand wordt genomen, zodat het zijn rechtmatige rol kan gaan spelen.

Hoewel het uiterlijk een eenheid vormt, valt de inhoud uiteen in twee delen: f. 1-28V bevat Johannes Brinckerinck (ca. 1359-1419), f. 28V-74R Hendrik van Coesfeld (ca. 1350-1410).

A. De kollaties van Brinckerinck.

1. F. 1 *Hier beghint een boec gheheten cloester leuen*. MARIA magdalena sochte den here vroe. inder morghen stont Ende si vant hem recht als een gardenaer want hi plante alrehanden goede cruden in haer...
2. F. 7V *van berispinge ende verm<an>ingen*. VEel menschen offeren hem...
3. F. 10R *van gheboersamicheit*. WAt sellen wi ons anders achten dan ongheuallige menschen...

4. F. 14R *van armoede des gheest*. SALich sijn die arme van geest want (f. 14V) dat rijc der hemelen is haer. Die arme van geest sijn die oetmoedighen...
5. F. 17V *vanden heiligben sacrament*. IN twee manieren ontfanghen wi onsen lieuen heer...
6. F. 18V *hoe wy ons bekeren sellen*. ISrahel bekeer di tot mijn. Ende ic sel mijn totti keren (f. 19R) Dan keren wi ons tot onsen lieuen heer...
7. F. 20R *van onsen hantwerke*. IN arbeit ende in den sweete ons aen(f. 20V)sicht sellen wi onse broot eten. Ende zoeken alleen onsen lieuen heer daer in...
8. F. 22R *hoe wi leuen sellen nae dat leuen ons liefs heren ibesus cristus* ONsen lieuen heer ist beghin in hem sellen wi beginnen want (f. 22V) hi seit inden ewangelie Ic ben dat beghin... – expl. f. 24V Ende wise wel aensien het soude ons ymmer wat baten.
9. F. 24V *vanden swigen hoe goet dattet is*. INsen (sic!) lieuen here sende sijn heylige geest sinen iongeren doe si al vergadert waren... – expl. f. 26R stricken ende pijlen des vyants. Die vanden arbeiden daer toe datsi die minne gods mogen halen wtter herten der menschen ende dat sise moghen trecken totten onleden van buten. op dat si hem daer mede versinnen. van binnen te oefenen inder herten.
10. F. 26R *van oerbaerlicheit dat die mensche misse hoert* DAT eerst is recht als adam niet en oude noch en crante (sic!) die wijl dat hi inden paradijs was. Also vernuwet die ghenade der missen dat te wile dat hise hoort. niet ouder en wort²⁸.
11. F. 27R *hoe dat wy dencken sellen op dye doot*. EERstwerue als des menschen aderen beghinnen te krympen ende hem die dorst bestaet want dat bloet beghint te ronnen... – expl. f. 28V Ick beueel mijn der gebenedider passien door welken ic bin vanden viant verlost. Ende ick beueel mijn alleen den god der waerheit die van mijn verdreuen heeft alle begheerten ende valscheit.

Van deze kollaties zijn de eerste acht uitgegeven door W. Moll in KHA 4, 1866, p. 97-167, de eerste vijf volgens het Weespse hs. Den Haag, K.B. 73 G 24, de drie volgende (onze nrs 6, 7 en 8) volgens hs. Brussel, K.B. 11151-11155, afkomstig van de Brusselse arme klaren [1521]. Onze negende kollatie (*vanden swigen*), die ook in het bovengenoemde Brusselse hs. volgt, werd door Moll weggelaten „omdat het van zeer geringe beteekenis en waarschijnlijk niet van Brinckerinck is” (p. 110).

28. De merkwaardige opvatting dat de gelovige tijdens de mis niet verouderd wordt volgens het gedicht *Het heilig sacrament* ontleend aan Augustinus' *De civitate dei*; zie Ph. BLOMMAERT, *Oudvlaemsche gedichten der XIIe, XIIIe en XIVe eeuwen*. Tweede deel. Gent, 1841, p. 64, v. 21.

W. de Vreese dacht daar anders over, m.i. op goede gronden, en gaf „*Van swighen*” *Eene collatie van Jan Brinckerinck* uit in *Het Belfort* 13, 1898, p. 231-235. Het slot evenwel wijkt in ons Gentse hs. af :

Brussel

pilen des viants, daer wi daghelix mede ombelegghen syn. Ende dit is een teiken dat wi den viant alrede overghelevert syn ende dat wi dat niet en bekennen ; of worden wi noch onthouden, dat wi den ghenen herde ondancbaer syn die ons noch behoet in alsoe veel stricken, ende hoe groete perikel is in desen beiden, dat is ghenoech openbaer.

Gent

pijlen des vyants. Die vianden arbeiden daer toe datsi die minne gods mogen halen wtter harten der menschen ende dat sise moghen trecken totten onleden van buten. op dat si hem daer mede versinnen. van binnen te oefenen inder herten.

Tot hier loopt ons Gentse hs. parallel met f. 113-184 van het Brusselse, dat op f. 184 besluit met de woorden : „Hier eyndet dese gheestelike leringe des eerbaren priesters heer Jan Brinckelinc van Deventer.” De kollaties nr 10 op f. 26R en nr 11 op f. 27R, die in ons Gentse hs. nog volgen²⁹, het ene over het nut van de mis, het andere over de dood, stellen dus een auteursprobleem. Mogen we ook deze twee aan Brinckerinck toeschrijven ?

Het corpus dezer kollaties, zo is de laatste jaren gebleken, ligt allesbehalve vast. M. Goossens heeft nog *Vander achtersprake* bekend gemaakt, in het *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht* 72, 1953, p. 184-190 ; J. Begheyn *Vanden prelaten, Vanden ondersaten* en een langere versie van het genoemde *Van der achtersprake* in het *Archief voor de Geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 13, 1971, p. 77-90.

P. F. J. Obbema heeft in de vijfde stelling bij zijn proefschrift (1973) Goossens en Begheyn tegengesproken, helaas maar uiteraard zonder argumentatie. Ik heb ook omtrent het auteurschap van Brinckerinck grote twijfels. Toch mogen we zeggen dat hier ruimte bestaat voor enige groei, vooral wanneer men bedenkt op welke wijze deze kollaties op schrift zijn gesteld.

In *van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepen veen* (ed. D. A. Brinckerinck, 1904) wordt op p. 253-254 over zuster Lijsebet van Delft het volgende verteld : „Ende als

29. Zij volgen ook in hs. Halle a. S., U.B. P 4, dat geheel dezelfde inhoud heeft als het Gentse ; zie mijn *Middel nederlandse Handschriften in Oost-Europa*. Gent 1963, p. 75-76.

onse vader (nl. Brinckerinck) collacie dede, soe sat sij ende schrief hem dat witten monde in hoer tafel Ende dat meeste dat wy van alsulken schriften hebben, dat heeft sie vergadert." Rudolf Dier van Muïden voegt daaraan toe dat iemand – waarschijnlijk hijzelf – deze aantekeningen per onderwerp groepeerde en indeelde „in octo collationes in quibus exhortabatur sorores cooccupare cum bonis meditationibus et avertere a vanis et frivolis.”³⁰ Het is dus best mogelijk dat Rudolf bij zijn keuze niet alle beschikbare teksten heeft gebruikt of dat de overlevering nog andere wegen heeft gevolgd.

Ik kan me op het ogenblik echt niet uitspreken over het auteurschap van onze nrs 10 en 11. Hier bestaat althans meer reden om ja te zeggen dan in de situatie van Goossens en Begheyn. Slechts een grondig stijlonderzoek kan uiteindelijk enige zekerheid verschaffen³¹.

B. *De epistola van Coesfeld.*

Zonder titel of spatie, maar wel (zoals de kollaties) beginnend met een twee regels hoge lombarde sluit dan op f. 28V van het Gentse hs. deze proloog direkt aan; op f. 29R begint dan het eigenlijke werk.

F. 28V Alre liefste in cristu (sic!) ihesus du hebste mi langhe tijt gebeden ende mit stadiger aenhangen van di wat te scriuen tot salicheit dijnre sielen daer ic dicke mede beganghen hebbe geweest... – expl. f. 29R verbeteringe eens anders leuen van beter leringhe *Vanden jonghen te leren hoe si hem bereyden sellen inder oerden te gaen.*

ALre liefste want du in een heilige oerde gaen wilste aennem<en>-de een beghinsel eens waerachtige geestelijcs leuens...

F. 30R *hoemen inden cloester ter cellen ende ter enicheit gaen sel ende watmen doen sel* DAer om alre liefste ganc in manliken ende trouweliken als een trouwe ridder cristi...

F. 73V DIet heb ic ghescreuen om dinen aenhangender begheerten...³²

30. Zie het volledige citaat bij W. MOLL, *o.c.*, p. 107.

31. De laatste opsomming der hss. – ten getale van 15! – geeft J. DESCHAMPS in ABB 43, 1972, p. 852. Toch is deze nog niet volledig. G. I. LIEFTINCK vermeldt in zijn catalogus van hss., toebehorend aan de Leidse Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, p. 30 hs. Ltk. 219 en Gent, U.B. 1365, waar deze verzameling kollaties de vreemde titel *dat slauekijn* draagt.

32. Het lijstje met aanbevolen lektuur staat op f. 73Va: „daer om raet ic di dat tu dicwijn leeste ende weder leeste ynt spieghel der moniken barnaerds epistole en totten broeders in den berch profectus ende ieronimus leuen.” Betere versies vindt men in W. DE VREESE, *Hss. van Jan van Ruusbroec's werken*, p. 292-294 en ID., *Geert Grootte. De simonia ad beguttas*. 's-Gravenhage 1940, p. 55.

F. 74R ...ende di volstandicheit gheuen tot enen salighen eynde.
want wie volstandich is tot inden eynde die sel behouden bliuen. Dat
gonne ons die vader die soen ende die heilighe gheest. Amen

A.M.E.N.

Deo Gracias

Lof. Dy. Die Soete Naem.

Jhesus.

F. 74 Rb onbeschreven.

Dit werk is gemakkelijk te identificeren als een middelnederlandse vertaling van Hendrik van Coesfelds *Epistola de instructione iuuenum et noviciorum*. Zowel de Latijnse als de mnl. tekst wachten nog op een uitgave.

Het is te betreuren dat dit traktaat van deze beroemde kartuizer onbestudeerd bleef³³, vooral omdat Geert Grote – m.i. ten onrechte – als vertaler werd aangewezen³⁴. Minstens 7 hss. bewaren deze overzetting³⁵. Waarom, in plaats van weer eens iets over te doen, geen monografie over hem? Voorwaar een boeiend en dankbaar onderwerp.

Tot slot wijs ik er nog op dat de combinatie Brinckerinck-Coesfeld niet allen in het Gentse hs. voorkomt; ook in Brussel, K.B. 11151-55, Berlijn, S.B. germ. 4° 1122 en Halle a. S., U.B. P 5 is de moderne devoot met de kartuizer broederlijk verenigd.

§ 23. DIRC POTTER : HI HEYGHERDE

In *Der minnen loep*, tweede boek, v. 2615-2704 vertelt Dirc Potter hoe de edelmoedige Atonsius, smoorverliefd geworden op Cydipe (een weigerachtige maagd uit Dianes tempel), op een listige wijze zijn doel bereikt.

Ziehier hoe zijn slim plannetje rijpt :

Si gonde him wael heymelijck ;
Mer omme dat sy was gheestelick
Soe was si altois in vaer
Dattet horen vrienden tondanck waer,
So dat si him altois weygherde ;

33. C. C. DE BRUIN, *Middelnederlands geestelijk proza*. Zutphen 1940, p. 229 heeft een gedeelte van hoofdstuk 26 over *toernicheit* opgenomen. Ook uit de kollaties van Brinckerinck heeft hij enkele stukjes gebloemleesd.

34. Zie J. G. J. TIECKE, *De werken van Geert Grote*. Utrecht-Nijmegen 1941, p. 241-244. De woordenschat (b.v. f. 44 in colloquien, f. 39v nustrieert ende gift te eten, f. 40R spaciament) wijst zeker niet in deze richting.

35. Zie de opsomming bij W. DE VREESE, *Simonia*, p. 55-56. E. G. HOEKSTRA in zijn later artikel voor de *Dictionnaire de Spiritualité* 7, 1969, kol. 183 kent er slechts twee; één daarvan, nl. Leiden, U.B. BPL 2383, ontbreekt dan weer bij De Vreese.

2642 Doch lach hi altoes ende heygherde
Omtrent den tempel ende dair bij
Ende visierde altoes, hoe hi
Mochte comen hoir te spreken.

Potter ontleent zijn verhaal aan Ovidius' *Heroides* 20 en 21 (Cydippa en Aconsius)³⁶, maar het heeft niet veel zin deze tekst hier ter vergelijking bij te halen, want volgens A. M. J. van Buuren is 'van enige overeenkomst nauwelijks sprake'³⁷.

Heygheren is een hapax legomenon. P. Leendertz geeft er in de woordenlijst bij zijn tekstuitgave deze verklaring van: „frequent. van *hijgen*, van hijgend of smachtend verlangen vervuld zijn.”³⁸ J. Verdam sluit zich in zijn MNW schoorvoetend daarbij aan, met 'misschien' en met een vraagteken, want hij ziet nog een tweede mogelijkheid: „Doch de bet. kan ook zijn *loeren*, op den uitkijk liggen en dan zou het woord niet van *hijgen* kunnen komen, welke afleiding bovendien onbewezen is. Zou het woord misschien een denom. zijn van *heiger* en beteekenen op reigers jagen of loeren, eig. van den valk gezegd, en bij uitbreiding van menschen? Vgl. *visschen*, visschen vangen; *vogelen*, vogels vangen; *vinken*, muiszen, enz.”

Sindsdien verkeert Cydipe nog steeds in twijfel of Atonsius naar haar verlangt dan wel op haar loert als op een prooi. Mocht zij in de illusie verkeren dat daartussen enig verschil bestaat, dan kan ik haar thans geruststellen.

Hegeren komt een tweede maal voor, nu voorzien van een *ghe-*prefiks, in de Middelnederlandse vertaling uit ca. 1490 van Pomerius' *Vita Rusbrochii*: „Dese brueder lambrecht ghehegerde noch naerder christum te volgen in enen volcomender ende hogeren staet van williger armoeden...”³⁹ Aangezien deze zin de weer-

36. J. TE WINKEL, *Ontwikkelingsgang* 2, 130.

37. Aandacht verdient ook dat Potter bij zijn inhoudelijke wijziging werd geleid door een middeleeuwse Ovidius-kommentaar; zie A. M. J. VAN BUUREN, *Derminnen loop van Dirc Potter. Studie over een Middelnederlandse Ars amandi*. Utrecht, 1979, vooral p. 279-83.

38. C. B. VAN HAERINGEN, *Etymologisch Woordenboek*, sub *hijgen*, ziet in het *e*-vokalisme een (sekundaire?) ablaut; verg. mnd. *hegen* 'keuchen. schwer atmen' (A. LASCH und C. BORCHLING, *Mnd. Handwörterbuch*). In het germaans bestond ook een *k*-variant (N. VAN WIJK, *Etymologisch Woordenboek*, sub *hijgen*); vandaar ook het Westvlaamse *beikeren* 'watertanden, verlangen, hankeren, eetlust, drinklust te kennen geven' (*Loquela*).

39. Zie de uitg. van P. VERDEYEN in OGE 55, 1981, 123 (fol. 101 R). Met opzet blijf ik vaag over de naam van de vertaler. Verdeyen heeft Jan Gielemans uit Rooklooster voorgesteld, maar zijn losse argumenten wekken zelfs geen vermoeden en zijn uitgangspunt zal velen verbazen:

1. Inkt en geschrift verwijzen naar een Brussels klooster.
2. Het handschrift bevat een leven van Sinte Elisabeth en is dus vermoedelijk afkomstig van het Brusselse Elisabethklooster op de berg Sion.
3. Deze nonnen kregen hun rector en biechtvader uit Rooklooster.

gave is van „quin etiam, Christiformior esse desiderans, extremam voverat paupertatem”⁴⁰ en *ghebegerde* dus staat voor *desiderans*, wordt de roofzuchtige mogelijkheid van Verdam wel uitgesloten.

We mogen Atonsius niet langer verdenken : hij *verlangde* naar zijn Cydipe.

4. De in Sion geprofeete zusjes Gielemans hadden in Rooklooster hun broer Jan.

5. Dus...

Men weet natuurlijk nooit hoe een koe een haas vangt. Gielemans' signalement klopt ook niet met dat van de gezochte vertaler :

a. Hij koestert voor het œuvre van Ruusbroec slechts een matige belangstelling. In zijn *Novale Sanctorum* laat hij Junior vragen : zijn er ook in onze orde geen vruchtbare auteurs ? Jazeker, antwoordt Senior, verschillende. In zijn opsomming komt Ruusbroec na Pomerius en vóór de illustere onbekende Johannes Reys ; en over de Groenendaalse meester heeft hij niets méér te vertellen dan 'vixit et scripsit' (zie *Analecta Bollandiana* 14, 1895, 243).

b. Zijn omvangrijk hagiografisch werk schreef hij *uitsluitend* in het Latijn, terwijl onze vertaler geen onverdeeld respect voor deze taal betoont : 'non compto latinis eloquio' geeft hij weer met 'sonder enighe *boverdige* manyere van woerden'.

40. Zie *Analecta Bollandiana* 4, 1885, 270, r. 12.